

کارکردهای تمثیلی حیوانات در آثار تعلیمی و عرفانی سبک عراقی

(با تکیه بر مخزن الاسرار، حدیقة الحقیقه، الهی نامه و بوستان)

مؤلفان:

دکتر ناهید جعفری

(عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی - واحد اسلام شهر)

زهرا، شماری

بنام کسی کافرید از عدم

امارات امید محمد

به انسان عطا کرد فکر و قلم

سرشناسه: جعفری، ناهید،

عنوان و نام پدیدآور: کارکرد تمثیلی حیوانات در آثار تعلیمی و عرفانی سبک عراقی (با تکیه بر مخزن الاسرار، حدیقه الحقیقه، الهی نامه و بوستان) / مؤلفان ناهید جعفری، زهرا بخشی کناری. مشخصات نشر: تهران: امید مجد، ۱۳۹۵.

مشخصات ظاهری: ۱۳۸ ص: جدول؛ ۲۱/۵×۱۴/۵ س.م.

شابک: ۵-۷۵-۷۹۱۵-۹۶۴-۹۷۸-۱۰۰۰۰۰ ریال

وضعیت فهرست نویسی: فیبا، یادداشت: کتابنامه. موضوع: تمثیل

موضوع: Allegory موضوع: سبک عراقی

• Iraqi style (Persian poetry)

نوع: شعر فارسی -- تاریخ و نقد

موضوع: Persian poetry -- History and criticism

شماره افزوده: بخشی کناری، زهرا

رده بندی کتب: ۱۳۹۵ ج ۷ ت/ PIR۳۳۶۳

رده بندی دیویی: ۸۱۰/۸۴۰

شمار کتابشناسی ملی: ۴۴۶۶۹۴۳

کارکردهای تمثیلی حیوانات در آثار تعلیمی و عرفانی سبک عراقی

(با تکیه بر مخزن الاسرار، حدیقه الحقیقه، الهی نامه و بوستان)

مؤلفان: دکتر ناهید جعفری (عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی - واحد

اسلام شهر) / زهرا بخشی کناری

چاپ: اول / پاییز ۱۳۹۵

تیراژ: ۲۰۰ جلد

قیمت: ۱۰,۰۰۰ تومان

صفحه آرا و طراح جلد: مهناز براتی

چاپ و صحافی: مؤسسه نشاط

شابک: ۵-۷۵-۷۹۱۵-۹۶۴-۹۷۸

به نام کسی کافرید از عدم

انتشارات امید

به انسان عطا کرد فکر و قلم

آدرس: تهران، صندوق پستی ۱۴۶۶۵۱۵۵۸

تلفن: ۲۲۰۶۵۵۶۹

www.OmidMajd.com

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۸
مقدمه.....	۹
فصل اول: درآمدی بر شناخت مفاهیم اصلی.....	۱۳
بحثی در : رفا ن : بصوف.....	۱۴
ادبیات عرفانی.....	۲۴
کنایه.....	۳۰
مجاز مرکب یا تمثیل.....	۳۰
ادبیات تعلیمی.....	۳۱
تمثیل.....	۳۴
قابل.....	۴۰
فصل دوم: معرفی شاعران مورد نظر و آنا نشان.....	۴۵
نظامی و مخزن الاسرار.....	۴۶
ممدوحان نظامی.....	۴۷
اعتقادات مذهبی نظامی.....	۴۸
نوآوری های نظامی.....	۵۰
ساقی نامه.....	۵۱
مغنی نامه.....	۵۲
سوگندنامه.....	۵۲

۵۳.....	معراج نامه.....
۵۴.....	نوآوری در ساختار داستان.....
۵۴.....	ارتقاء کیفی داستان.....
۵۴.....	استفاده از امثال و حکم.....
۵۵.....	آثار نظامی.....
۶۲.....	سنایی و حدیقه الحقیقه.....
۶۳.....	سبک شعر و اعتقادات سنایی.....
۶۶.....	آثار سنایی.....
۶۸.....	عطار و الهی نامه.....
۶۹.....	سبک عطار.....
۷۰.....	مشرب فکری عطار.....
۷۲.....	آثار عطار.....
۷۳.....	سعدی شیرازی.....
۷۷.....	سبک سعدی.....
۸۰.....	آثار سعدی.....
	فصل سوم: بررسی تمثیلی حیوانات در ادبیات تعلیمی
	و عرفانی سبک عراق (با تکیه بر: مخزن الاسرار،
۸۳.....	حدیقه الحقیقه، الهی نامه و بوستان).....
۸۴.....	درآمد.....
۸۴.....	مخزن الاسرار.....
۹۸.....	(جدول-۱) تمثیل حیوانات در مخزن الاسرار.....
۹۹.....	حدیقه الحقیقه.....

- ۱۱۰..... (جدول-۲) تمثيل حيوانات در حديقۃالحقيقه
- ۱۱۲..... الهی نامه
- ۱۱۷..... (جدول-۳) تمثيل حيوانات در الهی نامه
- ۱۱۸..... بوستان
- ۱۲۸..... (جدول-۴) تمثيل حيوانات در بوستان
- ۱۳۳..... کتابخانه

پیشگفتار

استفاده از شخصیت‌های حیوانات در قصه و داستان، از گذشته‌های دور، در ادب فارسی، رواج بسیاری داشته است. این نوع از داستان‌ها معمولاً با هدف تعلیمی و نشر مسائل اخلاقی و عرفانی نوشته یا سروده شده‌است. گویندگان این نوع داستان‌ها، صفات رذیله حیوانی و نتایج آنها را در قالب داستان نشان می‌دهند و گاه به طعنه و استقبح به نتیجه اخلاقی یا عرفانی آن اشاره می‌کنند. در ادب فارسی، به ویژه در سبک عراقی، آثار تعلیمی و عرفانی متعددی در عرصه نظم و نثر پرداخته شده که هر یک به نوعی از این نوع حدیثات بهره‌مند شده‌اند. در این کتاب، با هدف شناخت تمثیل‌ها در این آثار و هدف گویندگان، دو اثر تعلیمی: مخزن الاسرار و بوستان و آثار عرفانی: حدیقه الحقیقه و الهی‌نامه از دوره عراقی انتخاب شده و به تحلیل‌های حیوانی در آنها مورد بررسی قرار گرفته‌است. این آثار نشان می‌دهند که این چهار گوینده، با روش‌های متفاوتی از حیوانات برای بیان اهداف خود بهره برده‌اند؛ به این ترتیب که نمادهای حیوانی، گاه برای بیان صفات زشت و گاهی تنها به عنوان یک شخصیت داستانی به جای انسان به کار رفته‌اند.

دکتر ناهید جعفری / زهرا بخشی کناری

تهران / زمستان ۱۳۹۵

مقدمه

ادبیات تعلیمی و عرفانی از انواع مهم ادبی هستند که سابقه دیرین در ادب فارسی دارند. ادبیات تعلیمی از قدیمی ترین انواع ادبی است که سابقه آن به حکایات و قصه های عامه بر می گردد. ادبیات عامه از آن جهت که از زبان مردم عامی روایت شده و در میان همین گروه رایج بوده، مقبولیت عام یافته است. از زمانی که بشر نوشتن آموخت و شروع به ثبت ذهنیات و افکار خود نمود، قصه و حکایت نیز در جمیع قوم چون سایر مطالب مورد نیاز انسان به ثبت رسید و با آیندگان منتقل شد. از گذشته های دور در تفکر مذهبی مردم، انسان به عنوان آفریده برتر، حد فاصل میان فشت و حیوان محسوب شده است. در این میان، فرشتگان سمبل یکی و حیوانات سمبل بدی ها هستند و به همین دلیل است که در ادبیات نیز، هر حیوانی را به واسطه یکی از ویژگی های برجسته اش، نماد یکی از صفات بد انسان دانسته اند. این نوع تفکر، در ادبیات بسیار رایج است و گویندگان غالب از آن به عنوان تشبیه و تمثیل استفاده می کنند. در ادبیات تعلیمی که هدف آن، آموزش و نقد رفتارهای اجتماعی و فرهنگی است، تمثیلات حیوانی به کار برده می شود و در این تمثیلات اجتماع انسان ها به طور نمادین نشان داده

شده و به جای شخصیت‌های انسانی، از جانوران استفاده می‌شود و به این ترتیب به شکل غیر مستقیم مطلبی آموزش داده می‌شود. گاهی حیوان، بدون این که نماد صفتی خاص باشد، در متنی قرار می‌گیرد برای این که مطلبی را عنوان کند؛ مناظرهٔ بز با درخت خرما یکی از مآثورات منظوم پیش از اسلام است که دارای چنین ساختاری است. داستان‌های کوتاه و بلند کلیده و دمنه نیز که از زمان‌های دور در هند رایج بوده و حکایت‌هایی که بعدها به آن افزوده شده نیز غالباً دارای شخصیت‌های حیوانی است که به جای انسان نقش بازی می‌کنند و گوینده به واسطه آنها، مخاطب را تحت تأثیر قرار می‌دهد. متون تعلیمی پس از اسلام که به صورت علم و نشر موجود است، الهام گرفته از همان ادبیات عامه و حکایت‌های شفاهی رایج بوده که به تدریج رنگ عوض کرده به اشکال‌های مختلف: داستان، ضرب‌المثل، نظم یا نشر تغییر شده اضافه است. اعتقادات مذهبی و فرهنگی ملت‌ها در شکل‌های مختلف تأثیر مهمی دارد.

همانطور که می‌دانیم در مذهب اسلام، سگ به حیوان پست و شرمناک شده است و در تمام متون تمثیلی نیز، سگ از پست‌ترین حیوانات به شمار می‌رود و هرگاه درجهٔ پستی کسی را می‌خواهند که نشان دهند، صفت سگ را به او نسبت می‌دهند. بنابراین با بررسی متون تمثیلی می‌توان به فرهنگ جامعه و اوضاع اجتماعی و باورهای ملت‌ها پی برد.

آثاری که در این پژوهش برای بررسی تمثیل‌های حیوانات انتخاب شده‌اند، از آثار معروف و مهم منظوم سبک عراقی یعنی؛ اواخر قرن پنجم تا قرن هفتم هستند. حقیقه‌الحقیقه و الهی‌نامه عطار، از متون عرفانی و مخزن‌الاسرار و بوستان از متون تعلیمی به شمار می‌روند که تاکنون از نظر تمثیل‌های حیوانات بررسی نشده‌اند. در این پژوهش تلاش بر این بوده‌است؛ تا نوع نگاه شاعران به حیوانات و چگونگی کاربرد تمثیلات حیوانات بررسی و با یکدیگر مقایسه گردد. دستاوردهای این پژوهش نشان می‌دهند که این چهار شاعر به اسکاال متفاوتی از تمثیل‌های حیوانی استفاده کرده‌اند و از میان این سه تن، سنایی تنها کسی است که تمثیل حیوانات را برای نشان دادن زشتیهای نفس انسانی به کار برده‌است؛ اما برای دیگر، حیوانات به جای شخصیت‌های انسانی به کار رفته و تمثیلی از انسان‌ها هستند.